

## HUIS EN HABITUS

ADELSGESCHIEDENIS

XV

# HUIS EN HABITUS

Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen

Opstellen voor prof.dr. Yme Kuiper,  
aangeboden bij zijn afscheid als bijzonder hoogleraar Historische Buitenplaatsen  
en Landgoederen aan de Rijksuniversiteit Groningen

redactie

CONRAD GIETMAN

JAAP MOES

DANIËL REWIJK

HANNEKE RONNES

JAN N. BREMMER

THEO SPEK



Hilversum

Verloren

2017

De uitgave van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van:  
Welcker Fonds (beheerd door het Prins Bernhard Cultuurfonds), Boelstra-Olivier Stichting,  
Boersma-Adema Stichting, Doopsgezinde Historische Kring te Amsterdam,  
Stichting Herbert Duintjer Fonds, Stichting Hora Siccama van de Harkstede Fonds,  
P.W. Janssen's Friesche Stichting, Stichting Fonds voor de Geld- en Effectenhandel,  
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven,  
Provinsje Fryslân, Ridderschap van Gelderland, Mw. mr. E. Veder-Smit Leeuwarden,  
Stichting Van der Wyck-de Kempnaer.



Afbeelding op het omslag: J. van der Heyden, De buitenplaats Goudestein aan de Utrechtse Vecht bij  
Maarsse, 1674. English Heritage, The Wellington Collection, Apsley House, Londen.  
Schutbladen: Rembrandt, Hofstede Saxenburg bij Bloemendaal, 1651. Rijksmuseum, Amsterdam.

Redactie: Conrad Gietman, Jaap Moes, Daniël Rewijk,  
Hanneke Ronnes, Jan N. Bremmer en Theo Spek  
Eindredactie: Conrad Gietman  
Beeldredactie: Jaap Moes  
Register: Johan Carel Bierens de Haan

De reeks Adelsgeschiedenis wordt uitgegeven onder auspiciën  
van de Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis ([www.adelsgeschiedenis.nl](http://www.adelsgeschiedenis.nl))

ISBN 978-90-8704-666-8

© 2017 Uitgeverij Verloren BV, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, [www.verloren.nl](http://www.verloren.nl)

Omslagontwerp Frederike Bouten, Utrecht  
Typografie Rombus, Hilversum  
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

# INHOUDSOPGAVE

Saluut	9
<i>Auke van der Woud</i>	
Inleiding. Veranderen om te blijven voortbestaan	12
<i>Rob van der Laarse</i>	
Yme Kuiper. Een leven tussen sport, adel en buitenplaatsen (met een appendix van Jan N. Bremmer, 'De genealogie van de term veldwerk')	20
<i>Jan N. Bremmer en Nikolaj Bijleveld</i>	
Samenwerken met Yme Kuiper	36
<i>Kees Bruin</i>	

## I HUIS EN GOED

Een Romeinse belvedère in Florence. Palazzo del Nero	42
<i>Henk Th. van Veen</i>	
Buitenleven in de Noordelijke Nederlanden in de zestiende eeuw	56
<i>Ben Olde Meierink</i>	
Beemster en Bildtse buitens, (1545) 1612-1812	72
<i>Kees Kuiken</i>	
Arctoa tempe. Nature and man at the Swedish court of Hedvig Eleonora 1654-1715	84
<i>Erik A. de Jong</i>	
Water en buitenplaatsen	98
<i>Hans Renes</i>	
Een kleine apologie voor de betekenis van boer en boerderij voor de Hollandse buitenplaats. De laatste wil van Johannes de la Croix (1685-1730)	114
<i>Gerrit van Oosterom</i>	
Making room for sociability in the eighteenth-century English country house	126
<i>Jon Stobart</i>	

Pro aris et focis. Johan Werner baron van Pallandt en zijn ‘stamhuis’ Eerde Johan Carel Bierens de Haan	138
Adel, familiebezit en ‘duurzaamheid’ in Noord-Brabant Klaasje Douma	154
De buitenplaats als internationaal cultureel complex. Prins Frederik van Oranje- Nassau (1797-1881) als buitenplaatsbezitter Jaap Moes	166
Dravers op Clingendaal. Sport en het internationale netwerk van de familie Van Brienem Daniël Rewijk	182

## II NOTABELE IDENTITEITEN EN DISTINCTIE

Vorstelijke ridderorden en adellijke distinctie in de laatmiddeleeuwse Nederlanden Arie van Steensel	200
Familiegeschiedenis als collectieve (auto)biografie. De dominee en de alchemist Otto S. Knottnerus	212
In kerkers en kelders van achttiende-eeuwse Limburgse kastelen Anton Blok	226
Voedsters van het Friese vrijkorpswezen. ‘Vryheidsmin en Vaderlandsliefde’ zogende boezems van doopsgezinde welgesteldheid, 1783-1787 Piet Visser	234
Revolutie in It Fean. Bevrijding met een bijsmaak Jacques Kuiper	246
Bilderdijk en de ideologie van de notabelenstaat Wijnand Mijnhardt	258
Buitenplaatsen in Noordgouwe, 1820-1940. Notabele levensvormen van het Zierikzeese patriciaat Martin van den Broeke	268
Vaticaanse eerbetoon aan leden van de Belgische adel in de negentiende en twintigste eeuw Paul Janssens	284
Verwende meisjes. Het kostschoolverblijf van Nederlandse meisjes in het buitenland, 1900-1950: een impressie Ileen Montijn	298
The duty of the past. The aristocratic world of Luchino Visconti, Italian director Maria Malatesta	308

'Het debacle van alle buitenlandsche fondsen'. Het effectenbezit van twee landgoedeigenaars in het interbellum vergeleken 320  
Wybren Verstegen

Stiefkinderen van de biografie en autobiografie. Who's Who's in Nederland 334  
Alle Diderik de Jonge

### III DE BUITENPLAATS HERINNERD

Vijversburg revisited. Grondbezit als *longue durée* en het efemere van cultuur 348  
Goffe Jensma

Slavenhouder sloopt middeleeuws kasteel. Hoe een Deventer immigrantenzoon heer van Dorth werd 360  
Vincent Sleebe

Ridderhofsteden in Utrecht. De veranderende betekenis van een adellijk symbool 372  
Fred Vogelzang

Gelderse buitenplaatsen in prent voor toeristen 384  
Coen O.A. Schimmelpenninck van der Oije

Vooral heel veel honden en paarden. Familiealbum van het 'Versailles van Transsylvanië' 396  
Jaap Scholten

Verloren erfgoed. De destructie van landhuizen, buitenplaatsen en landgoederen in de twintigste eeuw 406  
Elyze Storms-Smeets

Het Huis te Manpad, met modern gerief. Mr. Jan Visser en de modernisering van zijn buitenplaats in de jaren 1950 422  
René W.Chr. Dessing

De infantilisering van kasteel en buitenplaats 434  
Hanneke Ronnes

Bibliografie van Yme Kuiper 446  
Jaap Moes en Jan N. Bremmer

Illustratieverantwoording 461  
Auteurs 463  
Register 471





# SALUUT

AUKE VAN DER WOUDE

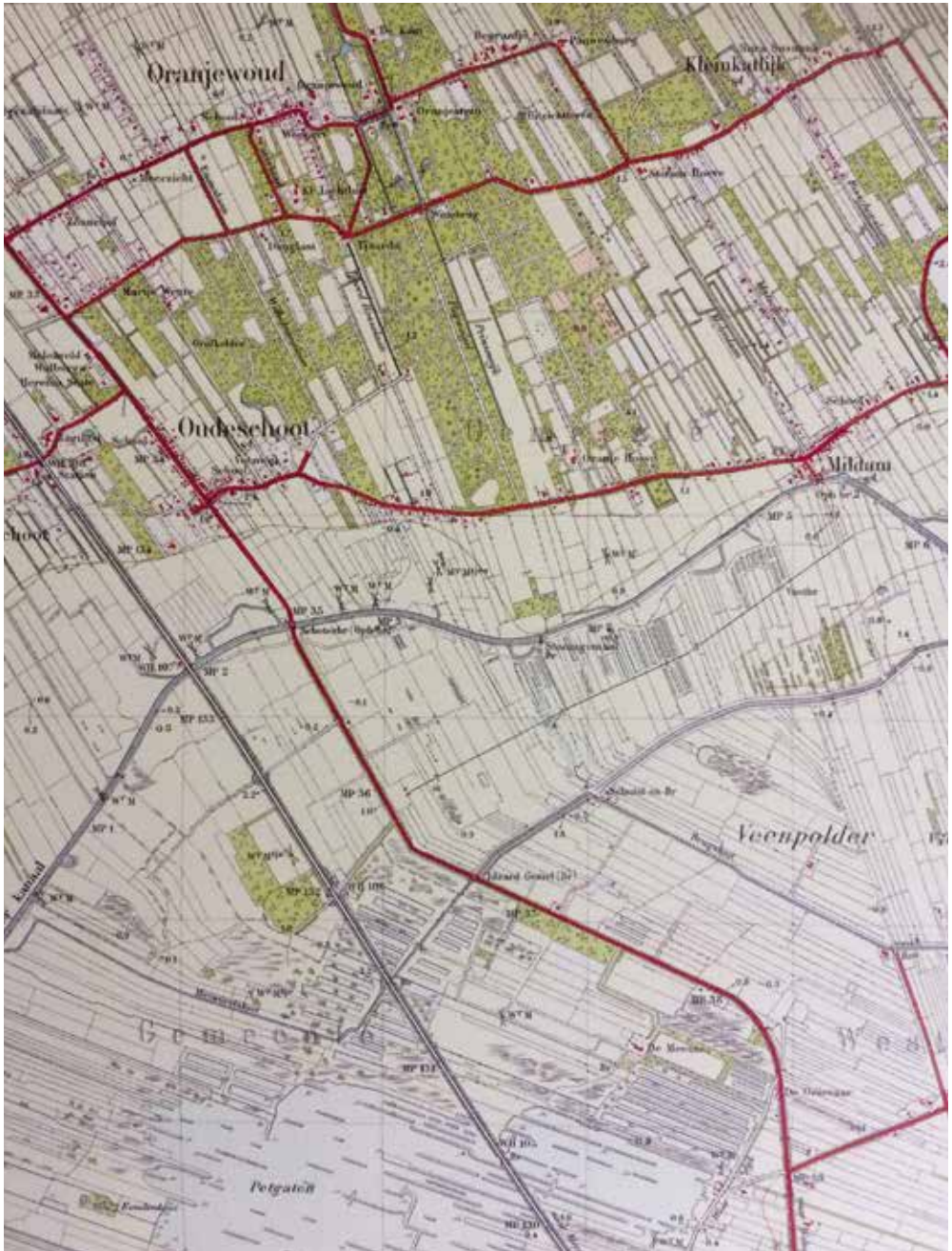
Dit boek is een hommage aan Yme Kuiper, een saluut ook. Maar voor Yme zelf is het geen afscheid. De omtrek van zijn volgende project is alweer geschetst: een synthese van buitenplaatsthematiek, oogst van zijn jarenlang opgezamelde kennis en inzicht. We zien het resultaat met spanning tegemoet.

Het is heel belangrijk om niet zo cerebraal te worden dat je het contact met eenvoudige dingen verliest, zei de meesterpianist Murray Perahia onlangs in een interview. Dat is een les die je Yme niet hoeft te leren. Hij schrijft even gemakkelijk over schilderkunst of Louis Couperus als over voetbal. Die intellectuele lenigheid illustreert dat hij ook als expert op het gebied van adel en buitenplaatsen toch eerst antropoloog is. Medestander van de antropoloog Clifford Geertz: elke expressie van cultuur is even belangrijk, het concept ‘cultuur’ kent honderden invullingen.

Het is een breed panorama dat dit liber amicorum laat zien. Het boek weerspiegelt Ymes interesses op het gebied van de buitenplaatsen. Het illustreert ook de ontwikkeling van de buitenplaats als onderzoeksobject sinds jhr. Henri van der Wyck er de grondslag voor legde. Zijn dissertatie *De Nederlandse buitenplaats* (1974, handelseditie 1982) behandelt gebouwen met hun tuinen en parken, het boek laat zien dat hij bij de Rijksdienst Monumentenzorg werkte. Het behandelt namelijk vooral opdrachtgevers, architecten, ontwerpen en bouwfasen. Het functioneren van de buitenplaats (zoals in de klassieker van Marc Girouard, *Life in the English country house*, 1978) is bijzaak. Van der Wyck had een andere bedoeling met zijn boek. In zijn tijd werden de tuinen en parken van de Nederlandse buitenplaatsen verwaarloosd, hij agendeerde ‘de organische samenhang van huis en park’ – als ontwerpconcept. In de marge, en zonder toelichting, adviseerde hij ook het gebruik van bijbehorende landbouwgronden aandacht te geven.

De Stichting Van der Wyck-de Kempnaer die na zijn dood werd opgericht, vestigde in 2012 aan de Rijksuniversiteit Groningen de leerstoel Historische Buitenplaatsen en Landgoederen, die Yme als eerste, en met erg veel effect, bekleedde. Het interne en externe functioneren van de buitenplaatsen heeft hij er een prominente plek gegeven. De organische samenhang tussen gebouw en landgoed is gethematiseerd, met de landbouwgronden erbij.

Het laatste mag vreemd lijken: dat dit veertig jaar heeft geduurd. Het was immers nooit een geheim dat een buitenplaats vaak ook grond met agrarische functies had. De negentiende-eeuwse bestseller *Camera obscura* portretteert in 1840 de landheer (de ‘buitenman’) die tevreden over zijn domein wandelt:



Oranjewoud, bij Heerenveen, in de jaren 1920. Locatie van een bonte geschiedenis: van adel, architecten en landschapsarchitecten, tuinbazen, (staats)bosbeheerders, monumentenzorgers, boerenbedrijven en een ruilverkaveling, van een grafkelder, een belvédère, een famous hotel, een doolhof, een lachkabinet, ansichtkaarten, wandelingen. En lieu de *mémoire* van de eerste bijzonder hoogleraar historische buitenplaatsen en landgoederen.

In zijn vijvers zijn de eenden gekomen, die een nest zullen bouwen onder de lage takken van de sparreboom aan de oever; de hazelaars bloeien; zijn moestuin wordt sedert vrouwendag in orde gebracht, en weldra zullen zijn doperwtten worden gelegd. [...] Eer de maand ten einde loopt, zijn hem de eerste kievits-eieren gebracht en is zijn bloemkool reeds gepoot. [...] Zijn kuikens komen uit, een lichtgroen waas spreidt zich over zijn bomen, en de donkergroene gerst schiet op zijn akkers op.

Van der Wyck was kunsthistoricus; de conventies van zijn vak (en van de Rijksdienst) maakten het rond 1974 bepaald onlogisch om zich met boerenland bezig te houden. Cultuurgrond werd toen trouwens hoe dan ook niet met erfgoed, laat staan met bescherming geassocieerd. De grote ruilverkavelingen waren in volle gang, eeuwenoude landinrichtingen werden opgeruimd. Maar tegelijkertijd waren er toen landschappen waar ‘we’ verknocht aan waren. Ze werden massaal en uit volle borst bezongen. Nederlands Arcadië.

Waar de blanke top der duinen  
schittert in de zonnegloed  
En de Noordzee vriendlijk bruisend  
Neerlands smalle kust begroet  
Juich ik aan het vlakke strand (2x)  
'k Heb u lief, mijn Nederland! (2x)

We leven nu in een andere wereld. Er wordt alweer volop ‘oud’ landschap gemaakt en de rijksoverheid organiseerde in 2017 met haar dubbelzinnige Kustpact een gevecht over wie straks nog aan het vlakke strand kan juichen: de ontwikkelaars of de verdedigers van het publiek domein. In het Markermeer worden eilanden gemaakt, Natuurmonumenten noemt ze bij voorbaat een toeristische attractie en gaat alvast bij de Efteling in de leer hoe de recreanten ‘goed gestuurd’ kunnen worden, zodat ze ‘meer hart voor de natuur’ krijgen.

De moderne materialistische massacultuur regeert met harde hand. Beheerders van historische buitenplaatsen met tuinen, parken en landgoederen weten dat hun historisch erfgoed om te kunnen voortbestaan een ‘belevens’ moet zijn. De bezoekers moeten goed worden gestuurd, zodat ze meer hart voor de geschiedenis krijgen. Het is echter niet zo dat de Efteling hier het enige goede voorbeeld is. We moeten niet zo cerebraal zijn dat we het contact met gewone dingen verliezen, maar behalve vermaak is ook ernst, nadenken, begrip, ‘diepte’ nodig. Het is de ingewikkelde opgave van deze tijd: welke betekenis kennen we in onze moderne massacultuur toe aan de waarden, normen en conventies van een oude elitecultuur. Antropologisch inzicht zou hier wel eens erg behulpzaam bij kunnen zijn. Met als uitgangspunt dat cultuur honderden expressies heeft.

En dat die expressies in en bij de buitenplaatsen en hun landgoederen samenkomen.



H.P. Schouten, Gezicht op het huis Luxemburg bij Maarssen aan de Vecht.

# INLEIDING

## Veranderen om te blijven voortbestaan

ROB VAN DER LAARSE

‘Om te blijven voortbestaan, zullen we wel moeten veranderen’, aldus mijn parafrasering van de gevleugelde woorden van de Siciliaanse edelman Don Fabrizio in Giuseppe Tomasi di Lampedusa’s familieroman *De tijgerkat* (1958). Onovertroffen schildert deze (ook verfilmde) roman een laatste perifere stuiptrekking van het ancien régime, de in melancholie gedoopte ondergang van het Koninkrijk der beide Siciliën met zijn oude paleizen en feodale buitenplaatsen, die feitelijk model staat voor de ondergang van de Europese adel. Zoals de Zuid-Italiaanse adel om te overleven zich na de *Risorgimento* aanpaste aan de eerloze waarden van een nieuwe economische en politieke zakenelite in een nationalistisch Italië dat later zou ontaarden in Mussolini’s dictatuur van de massa, zo voegden overal in Europa aristocratische elites zich naar de nieuwe waarden en integreerden opkomende burgerlijke elites door huwelijken in de oude elitecultuur.

### CONTINUÏTEIT EN DISTINCTIE

Onder invloed van Elias, Canetti, Foucault en Bourdieu raakte een hele generatie historici en sociale wetenschappers vanaf de jaren 1980 in de ban van dergelijke sociale en culturele transformaties. De eerdere aandacht voor modernisering en structuur maakte plaats voor die van traditie en cultuur, of beter gezegd: voor de wijze waarop moderniseringsprocessen zich in rituelen, symboliek, representaties en vertogen, en bovenal in ‘body politics’ manifesteerden. Richtten veel sociologen en cultuurwetenschappers zich daartoe op *empowering* en *agency* van onderdrukte groepen en minderheden, een klein aantal cultuurhistorici en historische antropologen raakte gefascineerd door het klassieke probleem van massa en macht. Want was de macht eigenlijk wel gedemocratiseerd na de fameuze omwentelingen van 1789, 1848 of 1918? Cultuurhistorici als Arnold J. Mayer, Eugen Weber en David Cannadine poneerden de these van de continuïteit van het ancien régime tot de Eerste Wereldoorlog en de traumatische crises van de twintigste eeuw.<sup>1</sup>

Alleen door gedetailleerd eliteonderzoek zou die langdurige circulatie van macht en ongelijkheid kunnen worden blootgelegd, waarbij moet worden aangetekend dat ‘macht’ zich niet meer voornamelijk institutioneel maar vooral symbolisch liet definiëren als wat Bourdieu

1 Mayer legde een uitdagend verband in zijn ‘thought-provoking’ *The persistence of the Old Regime. Europe to the Great War* (New York, 1981) en *Why did the heavens not darken? The ‘Final Solution’ in history* (New York, 1988); zie voorts E. Weber, *Peasants into Frenchmen. The modernization of rural France 1870-1914* (Stanford, 1976) en D. Cannadine, *The decline and fall of the British aristocracy* (New York, 1992).

in *La distinction* (1979) zo treffend formuleerde als ‘cultureel kapitaal’, een concept dat ook al vroeg in het Nederlands eliteonderzoek werd toegepast.<sup>2</sup> Waar sociaaleconomische historici voornamelijk de accumulatie van materiële bezittingen benadrukten en politieke historici die van politieke functies, richtten cultuurhistorici en historisch antropologen zich onder invloed van Johan Huizinga en Norbert Elias op de *soft power* van familie-eer, standsbesef en beschaving.<sup>3</sup> Wanneer alles was verloren, restte nog immer houding en wat Bourdieu als *habitus* omschreef. Deze immateriële cultuur – tot op heden in prestigieuze opleidingen en ‘conspicuous consumption’ aangeleerd en overgedragen – was gedurende vele eeuwen misschien wel nergens zozeer mee verbonden als met de dynastieke cultuur van het Huis, dat wil zeggen met de familie-eer en het seizoenleven rond stadspaleizen en buitenplaatsen. We vinden alle ingrediënten nog terug in het ook door Yme Kuiper veelvuldig geciteerde werk van Couperus, de Nederlandse belichaming van Indisch fortuin en fin de siècle.<sup>4</sup> Verre van burgerlijk leefden deze ‘dames en heren’ omringd door kostbare tuinen en parken, kunst en familieportretten, huispersoneel in livrei en een wirwar van koetsen, visites, jacht en paarden, en menig regent en koopman transformeerde op het land tot edelman, in feodale eenvoud omgeven door landelijke hoeven, dorpskerken en familiegraven.

Die ambigue wereld is verdwenen, maar zoals de eveneens verloren vooroorlogse werelden van het Europese jodendom en de grote koloniale rijken leeft zij voort in de herinnering en verbeelding van de nazaten, in de door parken en bossen gemarkeerde afscheidingen van de *gated communities* der nieuwe rijken en in de materiële erfenis van het in ons land zeer omvangrijke ‘openbaar kunstbezit’ en de tot rijks- en natuurmonumenten getransformeerde stadshuizen en buitenplaatsen. ‘Ontwikkeld’ tot toeristische bestemming, trouwlocatie of ‘set’ van menige tv-serie – zoals Peter Mandler zo treffend de Engelse ‘vererfgoedisering’ beschrijft in *The fall and the rise of the stately home* – hebben zelfs deze door gewone burgers vaak gehate huizen menigeen doordrongen van de oude waarden van ‘hoe het hoort’.<sup>5</sup> Toch bestaan er eveneens grote verschillen tussen de Nederlandse en Britse elitecultuur. Zoals de Engelse samenleving was, en is, doortrokken van ‘class’ en ‘aristocracy’ – zo is zelfs de ‘upper class’ in Nederland getypeerd als door en door burgerlijk.<sup>6</sup> Tot op heden lijkt dit een paradigma binnen de Nederlandse geschiedschrijving. Maar klopt het ook? Al in de vroege publicaties van Yme Kuiper zijn bij dit beeld een paar krachtige kanttekeningen geplaatst, en zoals het werk van vele van de in deze bundel bijeengebrachte auteurs laat zien, is dit onder een groot

2 P. Bourdieu, *La distinction. Critique sociale du jugement* (Parijs, 1979). C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950. Een sociologische benadering* (Amsterdam, 1986); R. van der Laarse, ‘Welstand, macht en aanzien. Het Delfts patriciaat’, in: J. Hilkhuijsen, ed., *De stad Delft. Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914* (Delft, 1992) 11-28; L. Kooijmans, ‘Vriendschap. Een 18e-eeuwse familiegeschiedenis’, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XVIII (1992) 48-65; Y. Kuiper, ‘Heren van Leeuwarden. Macht, reputatie en vermogen’, in: R. Kunst, ed., *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker, 1999) 252-278.

3 N. Elias, *Het civilisatieproces* (Utrecht-Antwerpen, 1982; oorspr. 1939); J. Huizinga, *Herfstij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtevormen der 14e en 15e eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (Haarlem, 1919); vergelijk enige door deze werken geïnspireerde titels: P. den Boer, ed., *Beschaving. Een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving en cultuur* (Amsterdam, 2001) en H. Roodenburg, *The eloquence of the body. Perspectives on gesture in the Dutch Republic* (Zwolle, 2004).

4 Y. Kuiper, ‘Aristocraten contra burgers. Couperus’ Boeken der kleine zielen en het beschavingsdefensief rond 1900’, in: R. Aerts en H. te Velde, ed., *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de Middeleeuwen* (Kampen, 1998) 210-266.

5 P. Mandler, *The fall and the rise of the stately home* (New Haven, 1997).

6 Vgl. D. Cannadine, *Aspects of aristocracy* (New Haven, 1994); idem, *Class in Britain* (New Haven, 1998) en J. Huizinga, *Nederland’s beschaving in de zeventiende eeuw. Een schets* (Haarlem, 1941).